Německá otázka očima Paříže

Georges-Henri Soutou

Chceme-li porozumět přístupu Francie na přelomu osmdesátých a devadesátých let, je nezbytné mít na paměti, jak byl německý problém v Paříži vnímán od roku 1945. Ministerstvo zahraničí (*Quai d'Orsay*) postupně vypracovalo velice ucelenou doktrínu, která se stala jakousi „mantrou“.¹ Prezident François Mitterrand sám rád přemýšlel v historických souvislostech a vracel se při těchto úvahách do 19. století, či dokonce hlouběji do minulosti (během jednoho setkání s kancléřem Helmutem Kohlem znechucený německý zapisovatel poznamenal jen „francouzský prezident se vrací ke Karlovi Velikému“ a na nějakou dobu přestal cokoli zapisovat).²

Již v letech 1952 a 1953 Francouzi dospěli k závěru, že německá otázka může být vyřešena pouze třemi způsoby:

1) Dlouhodobým rozdělením země, které bylo pro Paříž přijatelné nejen ze zjevných historických a psychologických důvodů, ale – při hlubším zvážení celé věci – rovněž v kontextu toho, co by se dalo označit za systém „dvojí bezpečnosti“, zahrnující jak německý, tak sovětský problém. Za daných okolností by tento systém zajišťoval bezpečnost nikoli snad proti německé agresi, která již nemohla být pokládána za věrohodnou hrozbu, ale aspoň proti příliš silnému Německu. Zabránil by rovněž „novému Rappalu“, tedy obávané perspektivě sovětsko-německé

1 Viz MAELSTAF, Geneviève: *Que faire de l'Allemagne? Les responsables français, le statut international de l'Allemagne et le problème de l'unité allemande (1945–1955)*. Paris, Ministère des Affaires étrangères 1999; SOUTOU, Georges-Henri: *La France et l'entrée des deux Allemagnes aux Nations Unies*. In: *Relations internationales*, roč. 127, č. 3 (2006), s. 79–94.

2 KÜSTERS, Hanns Jürgen – HOFMANN, Daniel (ed.): *Deutsche Einheit: Sonderedition aus den Akten des Bundeskanzleramtes 1989/1990*. München, Oldenbourg 1998, s. 686, záznam o rozhovoru Helmuta Kohla s Françoisem Mitterrandem ze 4.1.1990.

spolupráce. Zároveň by však podobný systém zajistil bezpečnost Francie proti jakémukoli možnému ohrožení ze strany Sovětského svazu prostřednictvím integrace Spolkové republiky do západních struktur – jak do Severoatlantické aliance, tak do nového procesu vytváření sjednocené Evropy.³ Takové bylo nejčastější paradigma francouzské politiky v době studené války, jak obecně za čtvrté republiky, tak i za páté republiky během prezidentství Georgese Pompidoua a Valéryho Giscarda d'Estainga.

2) Někteří francouzští vedoucí představitelé, obzvláště Charles de Gaulle, si však uvědomovali, že rozdělení Německa nebude nutně trvalé. De Gaulle proto i nadále zvažoval když už ne přímé sjednocení Německa, tak alespoň určitou formu konfederace mezi oběma německými státy v rámci nového celoevropského bezpečnostního systému, který by v podstatě spočíval na Paříži a Moskvě a v němž by se Spojené státy angažovaly pouze okrajově. Tento systém by Paříži udržel otevřená zadní vrátka do Moskvy i postavení na mezinárodní scéně odvislé od vzájemně provázaných brzd a protivah (Francie s Ruskem proti Německu, západní Evropa pod francouzským vedením proti Sovětskému svazu). Jednalo by se částečně o návrat do 19. století (de Gaulle často odkazoval na „evropský koncert“ a materiál připravený v roce 1965 pracovní skupinou úzce napojenou na Elysejský palác zmiňoval Německou konfederaci z roku 1815 jako životaschopnou alternativu pro budoucnost).⁴

3) Jen velmi málo francouzských vedoucích činitelů sdílelo názor, který v květnu 1952 vyjádřil tehdejší ministr zahraničních věcí Robert Schuman v dopise britskému premiérovi Anthonymu Edenovi, že jediným stabilním řešením bude jednoho dne sjednocení Německa vedoucí ke svobodě – Německa úzce spojeného se Západem a s bezpečnostními zárukami pro Sovětský svaz v případě, že by se vzdal své kontroly nad Východním Německem.⁵ Schuman byl přesvědčen, že Sověti si nakonec uvědomí, že toto řešení pro ně bude (relativně) nejlepší, jelikož zajistí bezpečnost Moskvy i po skončení studené války ve spolupráci se Západem, a nikoli v opozici proti němu. Ze sovětského pohledu mohlo proto být toto řešení vnímáno jako „skryté požehnání“.

3 Viz SOUTOU, Georges-Henri: La France et les notes soviétiques de 1952 sur l'Allemagne. In: *Revue d'Allemagne*, roč. 20, č. 3 (červenec–září 1988), s. 261–273.

4 Viz TÝŽ: Paris und der Prager Frühling. In: KARNER, Stefan – TOMILINA, Natalja – TSCHUBARJAN, Alexander – BISCHOF, Günter – IŠČENKO, Viktor – PROZUMENŠČIKOV, Michail – RUGGENTHALER, Peter – TŮMA, Oldřich – WILKE, Manfred (ed.): *Prager Frühling: Das internationale Krisenjahre 1968*. Wien, Böhlau 2008, s. 355–364. Anglická verze studie viz BISCHOF, G. – KARNER, S. – RUGGENTHALER, P. (ed.): *The Prague Spring and the Warsaw Pact Invasion of Czechoslovakia in 1968*. Lanham (Maryland), Lexington Books 2010.

5 MAELSTAF, G.: *Que faire de l'Allemagne?*, s. 366 n. (viz pozn. 1).

Výchozí pozice Françoise Mitterranda

Když se François Mitterrand dostal v roce 1981 k moci, zastával velice výrazně linii dvojí bezpečnosti, což vysvětluje jeho slavný projev v Bundestagu 22. ledna 1983, kdy podpořil kancléře Kohla a rozmístění střel s jadernými hlavicemi Pershing v Západním Německu. Jeho primárním cílem bylo zabránit přesunu Německa směrem k neutralitě, což byla noční můra, která Paříž dlouhodobě děsila.⁶

Zároveň se však krátce před nástupem Mitterranda stal americkým prezidentem Ronald Reagan, jenž přišel s masivním programem zbrojení namířeným proti Sovětskému svazu a komunistickému táboru obecně, a svět tak zjevně směřoval k „nové studené válce“. Mitterrand reagoval tím, že znovu a znovu naléhal na zachování „rovnováhy“ v mezinárodních vztazích, tak aby nedošlo k nebezpečnému vyhocení situace. Usiloval tedy o vyvažování Sovětského svazu pomocí Spojených států, ale zároveň o vyvažování Spojených států pomocí posíleného Evropského hospodářského společenství.⁷

V téže době si však někteří lidé v Paříži uvědomovali, že německá otázka je možná přece jen stále aktuální. Většina politických představitelů a diplomatů se pochopitelně domnívala, že se jedná o věc natolik zásadní pro rovnováhu mezi Východem a Západem, že se Moskva nikdy nevzdá své kontroly nad Německou demokratickou republikou a rozdělení Německa tak nejspíše bude trvalé. V roce 1982 však Středisko analýz a plánování při Quai d'Orsay zadalo předním specialistům na Německo vypracování série studií. Jejich texty obecně naznačovaly, že německá otázka je stále velice aktuálním tématem, a to v obou částech rozděleného Německa.⁸

Michel Duclos, začínající diplomat zaměstnaný ve Středisku analýz a plánování, dospěl k závěru, že navzdory názoru převládajícímu ve vládních kruzích není v zájmu Francie, aby situace zůstala „zamrzlá“, neboť v dlouhodobém výhledu by se rozčarování Němci mohli odklonit od Západu. Atlantická loajalita nemohla nekonečně dlouho uspokojovat a naplňovat německé představy a potřeby. Jedinou cestou bylo „evropeizovat“ německou otázku, hledat její řešení v překonání předělu z Jalty a v propojení obou částí Evropy v novém bezpečnostním systému. Duclos se v tomto ohledu explicitně odvolával na de Gaullova východiska.⁹ Víme, že materiály, které vypracoval na konci roku 1982 v očekávání Mitterrandovy lednové cesty do Bonnu, se dostaly až do Elysejského paláce. Ve svém vzpomenutém projevu ve Spolkovém sněmu však Mitterrand tak daleko nezašel. Spokojil se s tím, že zdůraznil (což bylo již samo o sobě pro čelného francouzského představitele v té době něčím neobvyklým), že díky své zkušenosti s okupací a rozdělením Francie dokáže

6 Viz SOUTOU, Georges-Henri: Mitläufer der Allianz? Frankreich und der NATO-Doppelbeschluss. In: GASSERT, Philipp – GEIGER, Tim – WENTKER, Hermann (ed.): *Zweiter Kalter Krieg und Friedensbewegung: Der NATO-Doppelbeschluss im deutsch-deutscher und internationaler Perspektive*. München, Oldenbourg 2011, s. 363–376.

7 Viz TÝŽ: *L'Alliance incertaine: Les rapports politico-stratégiques franco-allemands*. Paris, Fayard 1996, s. 371–373.

8 Viz *Archives Nationales*, Paříž (dále AN), 5AG4/CD 174, karton 2.

9 *Tamtéž*, Duclosovy zprávy z 1. a 31. prosince 1982.

pochopit „pocity rozdělených Němců“. Nicméně, jak uvidíme dále, v roce 1989 získaly Duclosovy názory v Paříži na váze.

Nástup Gorbačova a oživení de Gaullových plánů budoucnosti Evropy

Když se moci v Sovětském svazu ujal Michail Gorbačov se svým reformním programem, Mitterrand začal věřit, že se celková situace v Evropě může změnit (třebaže pouze v dlouhodobém výhledu, odhadem za patnáct až pětadvacet let), a začal zvažovat možnost utvoření nového evropského bezpečnostního systému. Tento systém měl překlenout pomyslné zákopy vyhloubené během studené války v koordinaci s pozvolným řešením německé otázky. Po období záměrně chladného přístupu vůči Moskvě se zároveň Mitterrand vrátil k tradiční francouzské politice zajišťování bezpečnostních zájmů na Východě. V roce 1986 o Sovětském svazu napsal tato slova: „Častěji, než se domníváme, nás naše zájmy spojují. Rusko bylo vždy součástí naší historie a může se znovu stát užitečnou protiváhou, buď na evropské nebo na světové úrovni.“¹⁰ (Zde se jeho myšlenky zjevně zaobíraly Německem a Spojenými státy.)

Mitterrand tedy propojil tradiční „dvojí bezpečnost“, využívající Moskvu jako pojistku pro zachování stávající rovnováhy v Evropě, s opatrným návratem k flexibilnějšímu gaullistickému konceptu nového evropského pořádku. To umožňovalo Paříži, aby s pomocí Moskvy změnila situaci v Evropě do jiné podoby, než jaká vznikla v Jaltě. Tento přístup vyhlížel jako návrat k de Gaullově sovětské a německé politice zhruba z let 1965 až 1968, rozplánovaný však na mnohem delší časové období: Mitterrand uvažoval v kategorii desetiletí, de Gaulle v kategorii let.

Oficiálně Paříž pochopitelně potvrzovala (podobně jako za de Gaulla) právo německého lidu na sebeurčení a posléze i na znovusjednocení země cestou svobodných voleb, jak to stálo již v deklaraci tří západních mocností přijaté v roce 1954 při podpisu Pařížských dohod.¹¹ Jednalo se však spíše o čistě formální prohlášení. Ve skutečnosti Quai d'Orsay, ještě opatrnější než sám prezident, nevidělo žádný důvod opouštět linii „dvojí bezpečnosti“. Paříž měla být nepochybně připravena spolupracovat s Bonnem ve střední a východní Evropě, avšak cílem bylo dostat pod kontrolu to, co bylo vnímáno jako nová (a nevíтанá) asertivita Západního Německa.¹² Francouzské ministerstvo zahraničí nacházelo útěchu v Gorbačovových prohlášeních učiněných 6. října 1989 ve Východním Berlíně: navzdory pověstem, které se začaly šířit po jeho červnové návštěvě v Bonnu, nebyl připraven akceptovat znovusjednocení Německa a zdůrazňoval odpovědnost čtyř vítězných velmocí

10 MITTERRAND, François: *Réflexions sur la politique extérieure de la France*. Paris, Fayard 1986, s. 47 a dále 68–71.

11 Viz zpráva středoevropského odboru Quai d'Orsay ze 14.5.1987, uveřejněná v edici dokumentů k německému znovusjednocení na webových stránkách francouzského ministerstva zahraničí (http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/ministere_817/archives--patrimoine_3512/chute-du-mur-berlin-overture-anticipee-archives-diplomatiques_19850/index.html).

12 *Tamtéž*, zpráva Jean-Marie Guehenna, vedoucího Střediska analýz a plánování Quai d'Orsay, z 30.4.1989.

z roku 1945 za jakékoli řešení německého problému.¹³ Paříž rovněž vděčně přivítala ujištění Bonnu poskytnuté západním velvyslancům ještě 24. října v tom smyslu, že krizová situace v Německé demokratické republice nenastolila německou otázku a znovusjednocení jako aktuální téma, nýbrž že je pouze podnětem k hledání cest, jak podpořit reformní proces ve Východním Německu.¹⁴

Někteří úředníci se samozřejmě snažili přemýšlet i mimo zaběhnuté koleje. Středisko analýz a plánování v jedenáctistránkové studii předestírající možné scénáře vývoje Evropského společenství a datované 24. října 1989 tvrdilo, že „šťastné doby jistoty“ se blíží ke konci a že musejí být nalezena nová řešení pro Evropské společenství i pro „architekturu“ evropského kontinentu. Mezi ne zcela nepředstavitelné posuny se zařadilo řešení německého problému v obecném rámci nového rozvoje Evropského společenství. Předpokladem bylo jeho prohloubení, po němž – v úvahách autorů analýzy – mohlo snad následovat rozšíření o východoevropské země včetně Německé demokratické republiky (nebylo však specifikováno, jak přesně k němu dojde).¹⁵ Jak uvidíme, Paříž přijala evropské řešení německého problému za svou politickou linii v roce 1990.

V dané chvíli však na to ještě nebyla připravena. Ostatní úředníci uvažovali spíše v intencích gaullistické politiky. Evropský odbor Quai d'Orsay předložil 30. října 1989 šedesátistránkový dokument, který byl tehdy považován za zásadní, pokrokový počín, avšak ve skutečnosti se držel linie výše zmíněného materiálu z roku 1965 a nepřinášel žádné nové pohledy. Opakovalo se v něm, že Francie by měla uznat právo německého lidu na sebeurčení. Nicméně v praktické rovině to znamenalo, že by se někdy kolem roku 1995 mohla ustavit konfederace mezi oběma německými státy, jíž by případně bylo umožněno, aby se za nějakých třicet let změnila v plnohodnotnou federaci. Podle představ autorů dokumentu by se mezitím Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě přeměnila do podoby stálé evropské bezpečnostní organizace, zatímco Evropské společenství by se nerozšiřovalo, ale prohlubovalo. *Mitteleuropa* včetně Německé demokratické republiky by vytvořila neutrální uskupení podle rakouského vzoru. Celý proces měl být na samotném konci završen evropskou konfederací.¹⁶

Ačkoli byl tento návrh velice opatrný a nahrával především Moskvě (jakou roli by v tomto plánu hrálo NATO?), byl stále mnohem pokročilejší než to, co byli mnozí připraveni přijmout 9. listopadu, kdy padla Berlínská zeď. Samotný Mitterrand si dával pozor, aby nikdy veřejně nezpochybnil teoretické právo Němců dosáhnout nakonec znovusjednocení, pokud by k němu došlo pokojně, demokraticky, po dohodě se sousedními zeměmi (zejména Polskem) a čtyřmi velmocemi a v souladu s evropskými bezpečnostními potřebami (Německo nemělo mít žádné jaderné zbraň). Tento veřejný postoj – principiální podpora znovusjednocení zatížená řadou

13 *Tamtéž*, zpráva středoevropského odboru Quai d'Orsay z 10.10.1989. Slova, která odrážejí Gorbačovovo odhodlání, jsou v textu výrazně podtrhána.

14 *Tamtéž*, telegram velvyslance v Bonnu Serge Boidevaixe adresovaný Quai d'Orsay z 24.10.1989.

15 *Viz tamtéž*, zpráva Střediska analýz a plánování Quai d'Orsay z 24.10.1989.

16 *Tamtéž*, studie evropského odboru Quai d'Orsay z 30.10.1989.

podmínek – zůstal v období od listopadu 1989 do března 1990 prakticky beze změny. Na tiskové konferenci v Bonnu 3. listopadu francouzský prezident prohlásil, že německé přání dosáhnout znovusjednocení je oprávněné. Jak ale zároveň naznačil, takovéto znovusjednocení by muselo být zasazeno do nové evropské struktury jako výsledek určitého vývoje, jehož délku odhadoval na deset let. Desátého listopadu přivítal pád Berlínské zdi a zopakoval, že se neobává německého znovusjednocení, pokud bude vyjádřením vůle německého lidu. Zároveň však prohlásil, že okamžité znovusjednocení není jediným možným modelem budoucích vztahů mezi oběma německými státy.¹⁷

V soukromí byl Mitterrand mnohem méně optimistický. Prezidentu Georgi Bushovi v květnu 1989 řekl, že znovusjednocení je možné pouze se souhlasem čtyř velmocí a německých sousedů, s bezpečnostními zárukami a ne dříve než za deset až patnáct let.¹⁸ K tomu dodal, že Sovětský svaz nebude nikdy tolerovat německé znovusjednocení, a tento svůj názor Bushovi zopakoval 13. července.¹⁹ Toto přesvědčení se v následujících týdnech stalo úhelným kamenem Mitterrandova náhledu na situaci. Jinými slovy, Paříž mohla velkoryse hovořit o německém právu na sebeurčení, avšak nemusela svá slova doprovázet činy.²⁰ Premiérce Margaret Thatcherové vyložil Mitterrand 1. září situaci v tom smyslu, že ani Sovětský svaz, ani Spojené státy (které se obávají, že sjednocené Německo opustí NATO) nebudou akceptovat znovusjednocení. Londýn a Paříž tudíž musí pouze oficiálně vyhlásit svůj postoj, podle nějž Němci mohou uskutečnit znovusjednocení, pokud o to stojí, ale „obě supervelmoci nás před tím uchrání“.²¹

Jak už bylo zmíněno, Mitterrand si pochopitelně zároveň již od roku 1985 uvědomoval, že se stav věcí na Východě může s Gorbačovem změnit, a Bushovi v květnu 1989 řekl, že se sovětská říše možná před koncem století rozpadne.²² Již před 9. listopadem měl plán pro případ, že by se věci daly do pohybu, a tento plán objasnil 18. října vládě: v budoucnosti není německé znovusjednocení nemožné, mělo by však proběhnout pod přísnou kontrolou a nemělo by zahrnovat Rakousko (!). Evropské společenství by se předtím mělo prohloubit. Znovusjednocení se bude muset odehrát se souhlasem ostatních zainteresovaných zemí. Měla by být nastolena nová rovnováha mezi Francií, Velkou Británií, Itálií a Sovětským svazem, aby tak vznikla protiváha opět silného Německa.²³ Jednalo se o návrat k Evropě před rokem 1914, který zacházel dokonce dál než de Gaullův koncept nového evropského bezpečnostního systému. Nebyl to pochopitelně detailní plán, avšak v následujících měsících

17 Viz WEIDENFELD, Werner: *Aussenpolitik für die deutsche Einheit: Die Entscheidungsjahre 1989/1990*. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt 1998, s. 64 n.

18 Viz BUSH, George – SCOWCROFT, Brent: *A World Transformed*. New York, Knopf 1998, s. 78.

19 Viz ATTALI, Jacques: *Verbatim*, sv. 3. Paris, Fayard 1995, s. 283.

20 Viz BUSH, G. – SCOWCROFT, B.: *A World Transformed*, s. 77 n.; ATTALI, J.: *Verbatim*, sv. 3., s. 241.

21 ATTALI, J.: *Verbatim*, sv. 3, s. 397.

22 *Tamtéž*, s. 241.

23 *Tamtéž*, s. 322 n.

sloužily právě tyto úvahy částečně jako zdroj inspirace Mitterrandovy politiky.

Ministr zahraničí Roland Dumas, který byl prezidentovi v těchto věcech ze všech tehdejších francouzských politiků pravděpodobně názorově nejbližší, uvažoval velice podobně. „Teze“ připravené jeho úředníky 9. listopadu 1989 (ještě než mohly být vzaty v potaz události v Berlíně) pro cestu do Moskvy plánovanou na 14. listopad se držely v německé otázce dosti při zemi (zmiňovaly se o ní pouze proto, že sovětské velvyslanectví trvalo na tom, že Gorbačov bude chtít o věci mluvit). Odvolávaly se na nedávné Mitterrandovy výroky, jako že „přišel čas opustit pováleč-
no“, a dodávaly, že „Němci mají právo na naději, ale ostatní Evropané mají právo na bezpečnost. Sjednocení by nemělo být hrozbou pro žádnou další zemi.“²⁴ Paříž byla více než ochotna s Moskvou tuto záležitost konzultovat.

Další zajímavou „tezí“ bylo „možné přeorientování ideologií východních zemí na sociálnědemokratické kořeny komunismu“, jak napsal předseda francouzské Socialistické strany Pierre Mauroy v pozoruhodném článku „Vybudovat evropskou levici“ pro *Le Monde*.²⁵ Svědčí o tom, že francouzské vládnoucí kruhy spatřovaly v letech 1989 a 1990 ve změnách ve východní Evropě ideologický rozměr, směřující k usmíření Evropy na základě hodnot demokratického socialismu a k jejímu odklonu od anglosaského kapitalismu.²⁶ Historické usmíření mezi komunistickými a socialistickými stranami v této době propagovala také Socialistická internacionála, jejímž předsedou byl Willy Brandt.

Prezidenta François Mitterranda (1916–1996) pojily s kancléřem Helmutem Kohlem četné společné politické zájmy i osobní přátelství, jeho elán pro rychlé znovusjednocení Německa však rozhodně nesdílel. Na snímku v Elysejském paláci v Paříži v prosinci 1985, kdy ještě panoval v Evropě studenoválečný status quo

24 Viz http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/ministere_817/archives--patrimoine_3512/chute-du-mur-berlin-overture-anticipee-archives-diplomatiques_19850/index.html, podklady Quai d'Orsay pro cestu Rolanda Dumase do Moskvy z 9.11.1989.

25 MAUROY, Pierre: Construire l'eurogauche. In: *Le Monde* (31.3.1990).

26 Zde se této otázce nemohu věnovat, více viz SOUTOU, Georges-Henri: La France et les bouleversements en Europe, 1989–1991, ou le poids de l'idéologie. In: *Histoire, économie et société*, roč. 13, č. 1 (1994), s. 199–213.

Šok z 9. listopadu v Paříži

Je pochopitelné, že všichni francouzští vedoucí představitelé (snad s výjimkou ministra zahraničí Rolanda Dumase) prohlašovali, že od počátku očekávali konec sovětského komunismu a německé znovusjednocení a že Paříž v zásadě znovusjednocení podporovala. Frédéric Bozo zastává názor, že prezident Mitterrand, který tyto názory vyjádřil v knize *O Německu, o Francii* z roku 1991,²⁷ podporoval znovusjednocení, avšak v rámci nového celoevropského bezpečnostního systému, který by zahrnoval také Sovětský svaz.²⁸ Podobně Thilo Schabert vyslovuje domněnku, že Francie sice byla pro znovusjednocení, chtěla však tento proces usměrnit do rámce nové fáze prohlubování Evropského společenství.²⁹

Ačkoli mají oba částečně pravdu, mé závěry jsou odlišné a méně pozitivní. Musíme si uvědomit, že dostupnost archivních materiálů rozhodně není ideální: Mitterrandovy dokumenty v Národním archivu v Paříži se dají studovat pouze s úředním povolením, a navíc nejsou z pohledu historika zdaleka dokonalé. Materiály ministerstva zahraničních věcí z těchto let nejsou ještě badatelům přístupné, mnohé z nich však byly zveřejněny na jeho internetové stránce. Obecně jsou však z doby páté republiky důležitější archivní dokumenty Elysejského paláce, uložené v Národním archivu, než materiály Quai d'Orsay, kterému již nenáleží ústřední role v rozhodovacím procesu.

Samozřejmě máme k dispozici zahraniční archivní materiály, kromě velmi početných diářů či pamětí klíčových aktérů. Zmíním zde dvě velice důležité publikované edice dokumentů: *Německé sjednocení: Zvláštní edice z akt Úřadu spolkového kancléře* a svazek *Německé sjednocení 1989–1990* z ediční řady *Dokumentů o britské zámořské politice*.³⁰ Další nesmírně důležitý pramen představuje kniha *Verbatim* jednoho z nejbližších Mitterrandových spolupracovníků Jacquesa Attaliho, přestože je – dle mého názoru zcela neodůvodněně – její věrohodnost často zpochybňována. Reflektuje dvě funkční období prezidenta Mitterranda (třetí svazek, důležitý z hlediska zde pojednávaného tématu, vyšel v Paříži v nakladatelství Fayard v roce 1995). *Verbatim* sestává ze dvou různých druhů materiálů: Attaliho vlastního vyprávění, tištěného obyčejným písmem, a velmi rozsáhlých výňatků ze zápisů o jednáních Mitterranda s dalšími francouzskými a zahraničními politiky, tištěných kurzivou. Zdá se, že tyto zápisy (v původním znění, ještě než je úředníci přepsali – proto latinský název *Verbatim*) doslova odpovídají publikované anglické verzi rozhovorů francouzského prezidenta s premiérkou Thatcherovou a co do obsahu i publikované

27 MITTERRAND, François: *De l'Allemagne, de la France*. Paris, Odile Jacob 1991.

28 BOZO, Frédéric: *François Mitterrand, la fin de la guerre froide et la réunification allemande*. Paris, Odile Jacob 2005.

29 SCHABERT, Thilo: *Wie Weltgeschichte gemacht wird: Frankreich und die deutsche Einheit*. Stuttgart, Klett-Cotta 2002.

30 KÜSTERS, H. J. – HOFMANN, D. (ed.): *Deutsche Einheit* (viz pozn. 2); SALMON, Patrick – HAMILTON, Keith (ed.): *Documents on British Policy Overseas*, sv. III/7: *German Unification 1989–1990*. London, Her Majesty's Stationary Office 2009 (dále jen DBPO, III/7).

německé verzi jeho rozhovorů s kancléřem Kohlem. Jinými slovy: Attaliho vlastní úvahy nejsou ničím více než svědectvím, avšak jeho citace Mitterrandových rozhovorů a výroků jsou cenným dokumentem – alespoň v době, kdy čtenářům zatím není povolen přístup k originálům v Národním archivu...

V letech 1989 a 1990 se Mitterrand v podstatě snažil co nejdelší dobu a v co největším rozsahu udržet systém „dvojí bezpečnosti“, a zároveň se stále více vracel ke gaullistickému konceptu. Když si to uvědomil (všechny tři koncepty se pochopitelně překrývaly, pro Mitterranda byl však hlavním zlomovým bodem únor a březen 1990), vzkřísil částečně Schumanovu vizi.

Musíme mít na paměti, jaký byl výchozí stav. V létě 1989 si velmi málo lidí uvědomovalo, že nastává konec sovětského komunismu a Německé demokratické republiky, i když to většina tehdejších Mitterrandových spolupracovníků dodnes tvrdí. Budiž však řečeno, že Mitterrand nedostával právě nejlepší rady a že se v situaci zorientoval pohotověji než jeho byrokratický aparát, a zcela jistě pohotověji než britská ministerská předsedkyně. Zprávy francouzského ministerstva zahraničí byly velice nepřesné, pokud se nedostávaly až na hranici absurdity. Diplomatický zástupce Quai d'Orsay v Západním Berlíně Francis Beauchataud spatřoval 13. listopadu v sérii nedávných převratných událostí v Berlíně prostředek, jak otevřít cestu k vyřešení dlouhodobých problémů ve vztazích mezi Západním Berlínem a NDR (v zásadě se jednalo o obchod a leteckou dopravu), což se může jevit jako poněkud podhodnocené.³¹ Velvyslanec v Bonnu Serge Boidevaix telegrafoval 16. listopadu do Paříže, že pád Berlínské zdi učiní z hraniční linie mezi oběma německými státy normální hranici, která se stane „přijatelnější, protože bude snazší ji překročit“. Jediný problém do budoucna viděl v prohlubování vztahů mezi Západním Berlínem a Západním Německem a ve zmenšující se roli západních spojenců v Berlíně, která z toho plynula. O německé otázce jako celku se přitom vůbec nezmínil.³² Čtrnáctého listopadu stálý podtajemník Quai d'Orsay hovořil s východoněmeckým velvyslancem v Paříži. Diskutovali o reformním programu Egon Krenze a o nadcházející návštěvě prezidenta Mitterranda ve Východním Berlíně. Až nakonec francouzský diplomat zmínil německou otázku a zdůraznil přitom, že Paříž na celou věc nijak nespíchá a že když Mitterrand nedávno prohlásil (jak jsme již viděli), že se neobává znovusjednocení, tak tím nemyslel, „že schvaluje znovusjednocení provedené již zítra a libovolným způsobem“. Pouze prý chtěl „rozptýlit podezření, že Paříž, jako mnohokrát v minulosti, principiálně dává přednost rozdělení Německa“.³³

Vedoucí evropského odboru ministerstva zahraničí Jacques Blot (číslo tři v hierarchii Quai d'Orsay) sepsal 16. listopadu zprávu nazvanou „Znovuprobuzení dějin“. Jeho kolegové, jak jsme viděli, události spíše podceňovali. Blot nikoli: Uvažoval, že

31 Viz http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/ministere_817/archives--patrimoine_3512/chute-du-mur-berlin-overture-anticipee-archives-diplomatiques_19850/index.html, telegram Francise Beauchatauda pro Quai d'Orsay z 13.11.1989.

32 *Tamtéž*, telegram velvyslance v SRN Serge Boidevaixe pro Quai d'Orsay z 16.11.1989.

33 *Tamtéž*, záznam z jednání státního podtajemníka Quai d'Orsay s velvyslancem NDR v Paříži 14.11.1989.

rozsáhlé změny probíhající v Evropě mohou (kromě dalších závažných důsledků) vést ke konci východoněmeckého státu, avšak zároveň i k obnově německých hranic z roku 1937, včetně oblastí anektovaných Polskem a Sovětským svazem v roce 1945, a nakonec i k dosažení „starých cílů podporovaných německými menšinami rozestými po Evropě“. Když ne hrubou silou, tak alespoň prostřednictvím masivního ekonomického pronikání.³⁴

Francouzský velvyslanec v Moskvě Jean-Marie Mérillon byl vnímavější. Uvědomoval si, že Kreml se musí zbavit iluze, udržované od roku 1985, že koncept „společného evropského domu“ (který usiloval o zvýšení sovětského vlivu v západní Evropě) je slučitelný se zachováním územního *statu quo* v Evropě. Sověti ztráceli páku v podobě Německé demokratické republiky, kterou působili na Spolkovou republiku. Aby se z této situace dostali, mohli se podle velvyslance pokusit využít rozdělení Německa, mohli však dát také přednost jednání se sjednoceným Němcem, jak se o to pokoušeli již v letech 1952 a 1954.³⁵

V následujících týdnech zprávy Quai d'Orsay většinou nedokázaly držet krok s událostmi. Je však nutno také zmínit, že západoněmecký ministr zahraničí Hans-Dietrich Genscher odmítal jakoukoli zmínku o tom, že by Spolková republika usilovala o znovusjednocení. Podle něj chtěli Východní Němci pouze demokratizaci a ekonomickou reformu.³⁶

Devatenáctého prosince Serge Boidevaix z Bonnu hlásil, že se zde zvyšují očekávání těch, kteří chtějí, aby „do toho Německo šlo samo“. Domníval se však, že se nejedná o obecný jev a že mladí lidé jsou „zdrženlivější, více přemýšlejší a jsou více proevropští“. Telegram byl předložen prezidentu Mitterrandovi, spolu s poznámkou od stálého tajemníka Elysejského paláce Jean-Louise Bianka, která podtrhovala jeho důležitost. Mitterrand jej poté označil jako „přečtený“.³⁷

Zaměstnanci Elysejského paláce prezidentovi rovněž příliš nepomáhali s udržováním přehledu o událostech v Německu. Většinou se dopodrobna zabývali vývojem v Evropském společenství a programem hospodářské a měnové unie, který měl být projednán na štrasburském zasedání Rady Evropy počátkem prosince. Stále žehrali na to, že kancléř Kohl přitvrdil svůj postoj ke zdanění výnosů z obligací napříč Evropou z minulého dubna, když začal prosazovat volnější režim, než by si Paříž přála. Élisabeth Guigouová, která měla v Elysejském paláci na starosti evropské záležitosti, tvrdila, že francouzsko-německé vztahy se od jara 1989 zhoršovaly. Podobný přístup zřejmě příliš nepomáhal při udržování smysluplného dialogu mezi Paříží a Bonnem v době, kdy byl mezinárodní systém vystaven zásadní zátěžové zkoušce.³⁸

34 *Tamtéž*, zpráva vedoucího evropského odboru Quai d'Orsay z 16.11.1989.

35 AN, 5AG4/212-3, telegram velvyslance v Moskvě Jean-Marie Mérillona pro Quai d'Orsay z 31.10.1989.

36 Viz http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/ministere_817/archives--patrimoine_3512/chute-du-mur-berlin-overture-anticipee-archives-diplomatiques_19850/index.html, telegram velvyslance v Bonnu Serge Boidevaixe pro Quai d'Orsay ze 17.11.1989.

37 *Tamtéž*, telegram velvyslance v Bonnu Serge Boidevaixe pro Quai d'Orsay z 19.12.1989.

38 Viz AN, celý karton 5AG4/EG 60-1.

Proměny Mitterrandova postoje k německému znovusjednocení

Zpočátku, při svých konzultacích s Margaret Thatcherovou, v soukromých rozhovorech či v glosách k různým dokumentům, nezastíral Mitterrand svůj naprostý nedostatek nadšení; nelíbila se mu představa Německa s osmdesáti miliony obyvatel a obával se, že takovéto Německo může podlehnout pokušení získat zpět území zabraná v roce 1945 Polskem, a dokonce i Sudety a Rakousko! Německé znovusjednocení – při splnění všech již zmíněných předpokladů a podmínek – si v žádném případě nedokázal představit dříve než po uplynutí mnoha let (nejdříve po deseti až dvaceti letech).³⁹

Mitterrand nebyl spokojen ani s desetibodovým plánem Helmuta Kohla z 28. listopadu 1989 a s tím, že kancléř jej prezentoval jako překvapení (ačkoli mohl těžko konzultovat tento plán s francouzským prezidentem, když s ním neseznámil ani vlastního ministra zahraničí...).⁴⁰ Snažil se najít útěchu v domněnce, že „Prusové“ (čímž myslel Východní Němce) nepřipustí, aby je ovládli „Bavoři“.⁴¹ Ani tehdy, když už byl přinucen (jak uvidíme) přijmout nevyhnutelné a projít určitou názorovou proměnou v této záležitosti, nebyl z německého znovusjednocení nadšený a snažil se vývoj v tomto směru zpomalit či vymyslet různé „obklíčovací strategie“.⁴²

V této instinktivní zdrženlivosti francouzský prezident setrval až do léta 1990. Šestnáctého července, poté co byla uzavřena závěrečná dohoda mezi spolkovým kancléřem Helmutem Kohlem a sovětským prezidentem Michaiilem Gorbačovem stvrzující, že Německo bude nejen znovusjednoceno, ale že bude moci také setrvat v Severoatlantické alianci, Mitterrand vybuchl: „A je to tady! Gorbačov, který nás celou dobu prosil, abychom v ničem neustupovali Kohlovi, teď sám ustoupil ve všem, kvůli pár markám. To znamená, že teď již znovusjednocení nebudeme moci dlouho odporovat.“⁴³

Pro historika má však skutečnost, že Mitterrand nevítal německé znovusjednocení (i když pro Francii je stále obtížné uznat tento zjevný fakt), druhořadý význam. Nejsou důležité jeho nálady, ale jeho hodnocení situace a jeho strategie. V tomto ohledu bylo pro Mitterranda nejdůležitější Gorbačovovo odhodlání a schopnost či

39 Viz ATTALI, J.: *Verbatim*, sv. 3, s. 368–371, záznam ze schůzky Françoise Mitterranda s Margaret Thatcherovou 8.12.1989 (viz pozn. 19). Tento záznam se přesně shoduje s odpovídajícím záznamem v edici *DBPO*, III/7, dokument č. 71. Viz rovněž Mitterrandovy vykřičníky na okrajích poněkud nacionalistického článku šéfredaktora Rudolfa Augsteina v deníku *Der Spiegel* z 20.11.1989, který mu ukázal stálý tajemník Elysejského paláce Jean-Louis Bianco (*AN*, 5AG4/EG 212-3). Viz rovněž záznam ze setkání Françoise Mitterranda s Margaret Thatcherovou 20.1.1990 v edici *DBPO*, III/7, dokument č. 103.

40 Úředníci Quai d'Orsay v kritickém hodnocení tohoto plánu konstatovali, že Kohl ponechal ve hře všechny možnosti německého vývoje, tedy konfедераční strukturu, sjednocení (oba německé státy by vytvořily nový útvar) či znovusjednocení (NDR by byla pohlcena Spolkovou republikou), avšak neřekl nic o hranicích, spojenectvích a výsadních právech čtyř velmocí. Viz internetová stránka Quai d'Orsay.

41 K této myšlence se často vracel (viz ATTALI, J.: *Verbatim*, sv. 3, s. 313, 347, 348 a 350).

42 Mitterrand to např. sdělil Attalimu 29.1.1990 (viz *tamtéž*, s. 403).

43 *Tamtéž*, s. 541.

neschopnost zastavit proces znovusjednocení. Ve skutečnosti nevěřil, že by Francie nebo Velká Británie dokázaly samy tento proces zablokovat, i když se zdálo, že v určitých okamžicích zvažuje společný francouzsko-britský zásah, či dokonce alianci všech důležitých evropských států za účelem zadržení Německa (jak zaznělo například při jeho setkání s Margaret Thatcherovou 8. prosince 1989). V této otázce říkal všem, zahraničním partnerům i svým spolupracovníkům, stále totéž.⁴⁴

Časová posloupnost událostí je zcela jasná. Osmého prosince 1989, kdy se sešel s premiérkou Thatcherovou, byl méně optimistický než ona ohledně možnosti zablokovat znovusjednocení proti vůli německého lidu. Podle britského záznamu z jednání nicméně dodal: „Možná se ocitneme v situaci, kdy budeme muset říci Němcům ne. V minulosti v okamžiku velkého ohrožení Francie vždy navázala zvláštní vztahy s Británií. Cítil, že taková chvíle opět nadešla. Musíme se seskupit a zůstat ve spojení. Pokud Rusové skutečně navrhují setkání, měli bychom zkoordinovat svou odpověď. Rád se kdykoli vrátí do Spojeného království na setkání s předsedkyní vlády, aby pokračovali v diskusi.“ Mitterrand rovněž zdůraznil, že Willy Brandt „uznává nezbytnost dvou německých států“, což byl v jeho očích jasný náznak toho, jakému řešení dával Brandt přednost.⁴⁵

Čtvrtého ledna 1990 přitom Mitterrand řekl Attalimu, že jedinou skutečnou překážkou na cestě ke znovusjednocení je Gorbačov.⁴⁶ Na další schůzce s Margaret Thatcherovou 20. ledna byl už méně bojovný. Sice se stále vyslovoval velice kriticky o Německu a jeho ambicích, britské premiérce však řekl, že znovusjednocení nelze zabránit. Dalo se podle něj pouze zpomalit a opatřit na všech stranách „nouzovými východy“. Když se ministr zahraničí Roland Dumas sešel 2. února s britským velvyslancem v Paříži a o tři dny později se svým britským protějškem Geoffreym Howem, vyjadřoval se konkrétněji: Gorbačov se podle něj změnil, nedá se již počítat s tím, že proces znovusjednocení zablokuje, a jediné, co lze udělat, je posílit Evropské společenství za účelem „obklíčení“ Německa. Rovněž se zmínil o německé hraniční linii na řekách Odra a Nisa, která se měla pro Paříž stát hlavním nástrojem při jejích pokusech ovlivňovat dění.⁴⁷ Dumasovo pesimistické hodnocení situace zjevně vycházelo z Gorbačovova setkání s předsedou východoněmecké vlády Hansem Modrowem 30. ledna, kde se jasně ukázalo, že odpor Moskvy vůči znovusjednocení se hroutí.

Stejnou časovou posloupnost v názorech lze vysledovat v Mitterrandových rozhovorech s italskými představiteli, s nimiž měl dobré vztahy a kterým nevalil jeho poněkud komplikovaný způsob vyjadřování. Devětadvacátého ledna řekl italskému prezidentovi Franceskovi Cossigovi v podstatě to samé, co o devět dní dříve Margaret Thatcherové: německé znovusjednocení nelze v konečném důsledku odvrátit, ale je možné je zpomalit, tak aby se odehrálo „postupně“ a bylo spojeno s různými

44 Například Attalimu 4.1.1990 (*tamtéž*, s. 390).

45 *DBPO*, III/7, s. 165 (viz pozn. 30).

46 Viz ATTALI, J.: *Verbatim*, sv. 3, s. 390.

47 *DBPO*, III/7, dokumenty č. 118, 125 a 128.

pojistkami a bezpečnostními zárukami.⁴⁸ Víme, že o několik dnů později, 6. února 1990, přivítal s úlevou Genscherův návrh na jednání o Německu ve formátu „čtyři plus dva“ (čtyři velmoci a oba německé státy). Mitterrand tehdy šťastně podotkl: „Bude to trvat roky.“⁴⁹

O týden později, když se 13. února setkal s italským předsedou vlády Mariem Andreottim, byl však už Mitterrand pesimistický, zdrcený a rezignovaně přijímal nevyhnutelné: jakmile se Moskva přestala stavět na odpor znovusjednocení, nedá

Socialista François Mitterrand a konzervativní politička Margaret Thatcherová vyznávali odlišné politické ideje a lišili se také v představách evropské budoucnosti. Po pádu Berlínské zdi však mezi nimi zavládlo zřetelné porozumění v otázce sjednocování Německa. Na snímku před sídlem britské premiérky na Downing Street 10

se mu již zabránit, práva čtyř velmocí v Německu se stala „přeludem“. Jeho jedinou nadějí bylo vítězství sociální demokracie ve východoněmeckých volbách 18. března, které by „přineslo opatrnější postup“.⁵⁰

Jaké události, k nimž došlo v mezidobí, umožňují vysvětlit tento Mitterrandův obrat k mnohem pesimističtějšímu hodnocení? Zjevně to byla Kohlova cesta do Moskvy 10. února, kdy Gorbačov v zásadě akceptoval znovusjednocení Německa. Mitterrand toho dne v hovoru s Attalim neskrýval své rozhořčení a rozčarování: „Co to Gorbačova posedlo? Říká mi, že vytrvá a nepovolí, a najednou dovolí všechno! Co mu Kohl dal výměnou? Kolik milionů marek?“⁵¹ Francouzský prezident si pochopitelně začal již dříve uvědomovat, že Gorbačov výhledově možná nebude tolik ochoten blokovat německé znovusjednocení. Byl však (upřímně) přesvědčen, že pokud by Gorbačov začal vůči Německu projevovat přílišnou ústupnost, byl by nahrazen zastánci tvrdé linie. A tento argument také Mitterrand naplno využíval k přesvědčování svých partnerů, aby na Gorbačova nevyvíjeli

48 Záznam o jednání francouzského prezidenta Françoise Mitterranda s italským prezidentem Franceskem Cossigou 29.1.1990, soukromá sbírka dokumentů.

49 Viz ATTALI, J.: *Verbatim*, sv. 3, s. 412. Totéž řekl Mitterrand v únoru 1990 americkému prezidentu Bushovi (BUSH, G. – SCOWCROFT, B.: *A World Transformed*, s. 249 a 256 – viz pozn. 18).

50 Záznam o jednání Françoise Mitterranda s italským premiérem Mariem Andreottim 13.2.1990, soukromá sbírka dokumentů.

51 ATTALI, J.: *Verbatim*, sv. 3, s. 416.

příliš silný nátlak; byl to způsob, jak nepřímo podpořit vlastní argumenty proti německému znovusjednocení, či alespoň proti jeho rychlému průběhu.⁵²

Celá otázka byla z Mitterrandova pohledu rozhodnuta naprostým vítězstvím Kohlových stoupenců v NDR ve volbách 18. března. I po těchto volbách však stále nebyl spokojen a snažil se vést zdržovací boj (trval na urychleném potvrzení polsko-německých hranic mezi Bonnem a Východním Berlínem či na myšlence, vyslovené během jeho květnové návštěvy Moskvy, že by Německo mělo opustit sjednocené velení NATO). Nakonec však přijal nevyhnutelné a nesoustředil se už na způsoby, jak zabránit znovusjednocení, ale spíše na to, jak zvládnout jeho důsledky.

To byla poslední z věcí, o nichž uvažoval od samého počátku – i tehdy, kdy doufal, že znovusjednocení bude možné zabránit, nebo je alespoň výrazně pozdržet. Zdá se, že Mitterrand vždy zvažoval několik různých možností, ačkoli jejich kontury se proměňovaly.

Mitterrandovy alternativní politické linie

Alternativní či „obklíčovací“ politické linie Françoise Mitterranda jsou dnes pravděpodobně pro historiky zajímavější než přesný, chronologicky zachycený vývoj jeho přístupu ke znovusjednocení, i když z politického hlediska časová posloupnost jeho německé politiky po 9. listopadu přitahovala mnohem více pozornosti. Mitterrand sice zcela jistě nebyl žádným prorokem, avšak uvědomil si rychleji než Margaret Thatcherová, jakým směrem vane vítr, a byl bystřejší než řada jeho spolupracovníků a expertů (mnozí odborníci zabývající se Německem čtyřicet let tvrdili, že znovusjednocení je nemožné, protože Moskva je nikdy nepodpoří a Němci o něm vůbec neuvažují!).

Mitterrand si okamžitě uvědomil, že původní koncept „dvojit bezpečnosti“, se kterým dříve operoval, již není životaschopný, protože protesty za svobodu ve východní Evropě včetně Východního Německa (které přivítal) jsou příliš silné. Rovněž vyhodnotil, že s Gorbačovem u moci již celková situace v Evropě a vztahy mezi Východem a Západem nejsou srovnatelné s obdobím studené války. Zároveň se obával znovusjednoceního a neintegrovaného Německa (představa „neřízené střely“). Snažil se však, alespoň do května 1990, zabránit scénáři, že znovusjednocené Německo setrvá v Severoatlantické alianci, na kterém se shodli George Bush a Helmut Kohl. Domníval se totiž, že jeho výsledek by neposkytl sousedům Německa dostatečné bezpečnostní záruky a snížil by mezinárodní váhu Francie. Navíc nevěřil, že NATO přežije konec studené války, když si Němci přejí, aby všechny cizí jednotky (nejen sovětské) opustily jejich zemi, a když aliance dlouhodobě nedokáže zajistit rovnováhu.⁵³

52 *Tamtéž*, s. 337, 401 a 411.

53 Svědčí o tom Mitterrandův rozhovor s Helmutem Kohlem z 15.2.1990 (viz ATTALI, J.: *Verbatim*, sv. 3, s. 424 n.) a také s Georgem Bushem (viz BUSH, G. – SCOWCROFT, B.: *A World Transformed*, s. 266).

Pracoval na tom, aby zůstaly ve hře všechny ostatní varianty, včetně návratu k evropskému bezpečnostnímu systému zacílenému na Německo, či dokonce k řešení Roberta Schumana, které bych nazval „skrytým požehnáním“ – znovusjednocení Německu, které však bude omezeno silnějším Evropským společenstvím, a proto přijatelné pro všechny, nejen pro Francii a Sovětský svaz.

1) Volná konfederace, nebo alespoň zachování silné východoněmecké identity v rámci budoucího Německa

Mitterrand zpočátku věřil, že měnící se situace může být vyřešena nějakou konfederací mezi oběma německými státy, která umožní, aby si Německá demokratická republika v jejím rámci zachovala svůj charakter (v této představě se promítala do jisté míry i Mitterrandova socialistická ideologie).⁵⁴ Diplomatické depeše, které dostával z Bonnu, zdůrazňovaly (jak jsme viděli), že mnozí obyvatelé Spolkové republiky i NDR si vlastně nepřejí znovusjednocení, ale spíše liberalizaci Východního Německa. Tento názor byl ve Francii častý. Dalo se věřit, že sekularizovaný, sociální východoněmecký stát, jenž byl blízký některým segmentům francouzské levice, mohl zachovat „východoněmeckou antifašistickou identitu“.

Takto lze pravděpodobně vysvětlit návštěvu francouzského prezidenta ve Východním Berlíně na konci prosince 1989. Přípravovala se pochopitelně měsíce, původně však jako reakce na aktivistickou politiku Západního Německa ve východní Evropě od počátku roku 1989, která se Paříži nezamlouvala. Přípravy se urychlily po 9. listopadu, ačkoli se začaly objevovat na různých místech pochybnosti, co vlastně může návštěva přinést.⁵⁵ Mitterrand napsal 27. listopadu srdečný dopis Egonu Krenzovi, v němž potvrdil svou návštěvu Východního Berlína a zdůraznil své přání prohloubit spolupráci mezi oběma zeměmi. Sedmého prosince zaslalo velvyslanectví ve Východním Berlíně do Paříže zprávu, že Jednotná socialistická strana Německa dohrála svou úlohu a že demokratizace prostřednictvím zvolení nového parlamentu je poslední možností, jak zachovat legitimitu země. K dosažení tohoto cíle bylo však nezbytné získat čas a Východní Berlín v tomto směru závisel silně na Francii.⁵⁶

Mitterrand chtěl zjevně podpořit Německou demokratickou republiku a zabránit jejímu totálnímu pohlcení Bonnem. Ve Východním Berlíně byl velice zdrženlivý (zopakoval, že znovusjednocení je záležitostí Němců), avšak zároveň vyzýval Východní Němce, aby nadále sehrávali roli na mezinárodní scéně a aby si uchovali svůj specifický charakter.⁵⁷ Vyjádřil přitom svůj názor, že takového řešení je možné

54 Svědčí o tom jeho pozitivní hodnocení východoněmeckého „antifašismu“ jakožto ideologie míru a svobody při projevu ke studentům v Lipsku 21.12.1989 (viz ATTALI, J.: *Verbatim*, sv. 3, s. 380).

55 Dosvědčuje to telegram od velvyslance v Bonnu Serge Boidevaixe z 25.11.1989, zachycující západoněmeckou nelibost, a vzdorná Mitterrandova odpověď pochybovačům z 12.12.1989 (viz ATTALI, J.: *Verbatim*, sv. 3, s. 374).

56 Oba dokumenty jsou zveřejněny na internetové stránce Quai d'Orsay.

57 Překlad východoněmeckého záznamu Mitterrandových rozhovorů ve Východním Berlíně vyšel v deníku *Le Monde* 4.5.1996.

a že Francie je připravena pomoci Německé demokratické republice, aby stabilizovala své hospodářství. To bylo zjevně podmínkou takového vývoje, který (jak se lze domnívat) mohl pravděpodobně nakonec vyústit ve volnou konfederaci mezi oběma německými státy, v níž by si Východní Německo zachovalo své postavení.

Když se vývoj událostí na počátku roku 1990 zrychlil (a Mitterrandovi se zdálo, že Kohl vyvíjí až příliš velký tlak), podobně jako většina pozorovatelů věřil, že sociální demokraté budou mít slušnou šanci na vítězství ve východoněmeckých volbách 18. března a posléze i ve volbách celoněmeckých. Doufal a věřil, že sociální demokracie (SPD) bude zdrženlivější než Kohlova křesťanská demokracie (CDU), že místo pouhého pohlcení NDR zachová i špetku východoněmecké výlučnosti a změni v tomto duchu německou ústavu, a že se také odchýlí od doktríny volné hospodářské soutěže, prosazované Bonnem, a přikloní se ke smíšené ekonomice francouzského typu.⁵⁸

Vítězství CDU ve východoněmeckých volbách 18. března pochopitelně tuto otázku vyřešilo. Přesto se Mitterrand nevzdal myšlenky nějakým způsobem udržet Německo pod kontrolou, jak řekl 19. dubna prezidentu Bushovi.⁵⁹ Věřil, že mu ještě nějaké trumfy zbyly.

2) Problém německé východní hranice s Polskem

Jedním z těchto trumfů byla otázka hranic na Odře a Nise. Mitterrand velice silně naléhal na Kohla, aby vyřešil problém německé hranice s Polskem dokonce ještě před znovusjednocením (Paříž tento požadavek opustila, stejně jako Polsko, až 17. července 1990).⁶⁰ Z jeho pohledu nebyla jednostranná deklarace Spolkového sněmu z 8. března dostatečná.⁶¹ Myslel to nepochybně upřímně (o jeho obavách z možného rozšíření znovusjednoceného Německa za hranice z roku 1945 již byla řeč), pravděpodobně však rovněž spatřoval v této otázce příležitost ke zpomalení celého procesu. Kancléř Kohl hájil názor, že jedině znovusjednocené Německo může – v rámci konečného uspořádání po druhé světové válce – definitivně uznat hranici na Odře a Nise, čemuž mohou předcházet pouhé deklarace tohoto záměru. V této souvislosti by zde mělo být zmíněno, že odbor mezinárodního práva francouzského ministerstva zahraničí v zásadě podporoval Kohlovo stanovisko: uznával, že oba německé státy, i když by s tím souhlasily společnou deklarací, nemohou

58 Viz ATTALI, J.: *Verbatim*, sv. 3, s. 375 a 421; BARIÉTY, Jacques: François Mitterrand, Willy Brandt et la réunification de l'Allemagne (1981–1990). In: MÖLLER, Horst – VAÏSSE, Maurice (ed.): *Willy Brandt und Frankreich*. München, Oldenbourg 2005, s. 247–256. Profesor Jacques Bariéty byl v té době v Quai d'Orsay považován za odborníka. V Bonnu tehdy probíhala těžko srozumitelná diskuse (pozorně sledovaná Paříží) o tom, zda má být Německo sjednoceno podle článku 23 Základního zákona (který stanovoval, že země připojující se ke Spolkové republice do ní budou jednoduše začleněny) nebo podle článku 146 (který předpokládal vytvoření nové ústavy v okamžiku, kdy se všichni německý lid bude moci těšit z uplatnění svého práva na sebeurčení). Viz ATTALI, J.: *Verbatim*, sv. 3, s. 409.

59 *Tamtéž*, s. 471.

60 *Tamtéž*, s. 430, 442 a 542.

61 *Tamtéž*, s. 440.

v zásadě k ničemu zavázat následnické znovusjednocené Německo. Navíc podle názoru tohoto odboru oficiální francouzský pohled, že Spolková republika Německo by měla uznat hranici na Odře a Nise před znovusjednocením, jak jej vyjádřil ministr zahraničí Roland Dumas v březnu 1990 v Berlíně,⁶² odporoval právům vyhrazeným od roku 1945 Spojencům vůči Německu jako celku – a Bonn ani Východní Berlín neměly právo se do nich vměšovat!⁶³

Pokud Mitterrand zastával názor, který se odchyloval od nedotknutelných vyhrazených práv, jež Paříž zuby nehty bránila minimálně od roku 1952, bylo tomu tak nejspíše proto, že v tom spatřoval možnost, jak zpomalit a dostat pod kontrolu proces německého znovusjednocení, který se z jeho pohledu odvíjel příliš rychle. Sluší se poznamenat, že při rozhovoru s Kohlem 15. února Mitterrand posunul požadavek na uzavření německo-polské smlouvy ještě před znovusjednocením o něco dále a navrhl, aby problém východní hranice Německa nebyl definitivně vyřešen pouze mezi Německem a Polskem, ale rovněž za účasti čtyř velmocí. Jinými slovy, podpořil tehdejší požadavek Varšavy, aby Polsko bylo přizváno k jednáním ve formátu „čtyři plus dva“.⁶⁴

3) Evropský bezpečnostní rámec

Důležitým nástrojem k „zadržování“ Německa bylo z Mitterrandova pohledu vytvoření nového celoevropského bezpečnostního systému. Ten by pochopitelně zahrnoval Sovětský svaz – jedinou zemi, která mohla reálně zpomalit či udržet pod kontrolou rychlost německého znovusjednocení. Tomu odpovídaly průběžné konzultace mezi Paříží a Moskvou, klíčové však bylo setkání mezi Mitterrandem a Gorbačovem v Kyjevě 6. prosince 1989.

Je nutno vzít v potaz, že pro Mitterranda nebylo stabilní postavení Gorbačova – v zemi zmítané nepokoji, které vyvolaly jeho reformy – něčím daným. Francouzský prezident věřil, že lakmusovým papírkem svědčícím o trvající autoritě a schopnosti Gorbačova prosazovat svou reformní agendu bude německá otázka. Pokud by Gorbačov ztratil kontrolu nad vývojem v Německu, ztratil by i moc v Moskvě. Mitterrand byl již delší dobu přesvědčen, že chce-li Sovětský svaz přežít, potřebuje zásadní reformy směřující k určité formě socialistické demokracie. Zároveň již několik let před rokem 1989 věřil, že takovýto reformovaný Sovětský svaz bude připraven účastnit se nového systému evropské bezpečnosti, který bude nezávislejší na Spojených státech a dokáže vyvážit ultrakapitalistickou a deregulační konzervativní revoluci v Americe a Velké Británii, jež byla pro francouzské socialisty a nepochybně i pro Mitterranda hrozivým strašákem. Jeho kniha z roku 1986

62 Viz http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/ministere_817/archives--patrimoine_3512/chute-du-mur-berlin-overture-anticipee-archives-diplomatiques_19850/index.html, telegram francouzského velvyslanectví v Bonnu pro Quai d'Orsay z 2.3.1990.

63 Tamtéž, zpráva z 9.4.1990.

64 KÜSTERS, H. J. – HOFMANN, D. (ed.): *Deutsche Einheit*, dokument č. 187 (viz pozn. 2). Viz rovněž WEIDENFELD, W.: *Aussenpolitik für die deutsche Einheit*, s. 482 n. (viz pozn. 17); ATTALI, J.: *Verbatim*, sv. 3, s. 442 a 542 (ohledně naléhání Francouzů).

Úvahy o zahraniční politice Francie tyto názory odráží.⁶⁵ Jejich nejzřetelnější vyjádření – včetně přesvědčení, že sovětská moc upadá a že hlavní mezinárodní problém nyní pramení z amerického postavení supervelmoci – však obsahuje tehdejší publikace *Impéria proti Evropě* jednoho z Mitterrandových intelektuálních přátel a poradců v Elysejském paláci Régise Debray.⁶⁶ Musíme si uvědomit, že pro Paříž byla situace v Německu zásadním momentem v evropském dění, překračujícím tradiční francouzské geopolitické zájmy. Pokračování reforem v Sovětském svazu, nový evropský bezpečnostní řád po studené válce, nová rovnováha s asertivnějšími Spojenými státy – to vše záviselo na opatrném postupu v německé krizi za spolupráce Paříže a Moskvy.

Zde je třeba poznamenat, že dokonce velvyslanec v Moskvě Jean-Marie Mérillon, který měl obecně mnohem jasnější představu o důsledcích pádu Berlínské zdi než Quai d'Orsay, v zásadě sdílel výše uvedené náhledy a zapracoval je do telegramu obsahujícího analýzu situace a rady, který odeslal do Paříže 4. prosince, těsně před Mitterrandovou návštěvou Kyjeva. Gorbačov podle něj musel zablokovat německé znovusjednocení, pokud chtěl zachránit svůj domácí program. V jeho konceptu „společného evropského domu“ viděl velvyslanec nástroj, jak skloubit nutný ohled na vývoj v Německu (nikoli v podobě souhlasu se znovusjednocením, ale souhlasu s novými vztahy mezi oběma německými státy) se sovětskými zahraničněpolitickými a vnitropolitickými potřebami. (Uvidíme, že tato skutečnost Paříži neušla). Závěr Mérillonova telegramu nabízel velice zajímavý vhled do situace:

„Gorbačov musí nyní zastavit proces celkového rozpadu a vytvořit na nejvhodnějším možném základě nárazníkovou zónu. To je pravděpodobně důvod pro všechny jeho zjevné pokusy namířené proti německému znovusjednocení. Nabízí se však zásadní otázka: jak dlouho a nakolik bude Gorbačov ochoten a schopen vynakládat v tomto směru veškerou svou energii a riskovat svou pověst? Jinými slovy, když deklaruje svůj odpor ke znovusjednocení, dá se mu i přes jeho upřímnost v současnosti plně důvěřovat? Nebude za několik měsíců či za rok přinucen ke kompromisu? V každém případě potřebuje podporu zahraničí. Jel na Maltu, aby ji získal. Doufá, že ji nalezne v Kyjevě.“⁶⁷

Mitterrand tento pohled sdílel. Proto Gorbačovovi 6. prosince v Kyjevě řekl: „Musíme nastavit evropské dohody tak, aby německý problém zůstal jedním z mnoha, a nikoli tím nejdůležitějším. (...) Vy i my jsme zodpovědní za rovnováhu v Evropě. Rovnováha v Německu nesmí být důležitější než rovnováha v Evropě... Řekl jsem Němcům, že německý problém se dostane na pořad dne, poté co vyřešíme další otázky – na Západě Evropské společenství, na Východě reformu. KBSE představuje pro nás všech-

65 MITTERRAND, François: *Réflexions sur la politique extérieure de la France*. Paris, Fayard 1986.

66 DEBRAY, Régis: *Les Empires contre l'Europe*. Paris, Gallimard 1985.

67 Viz http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/ministere_817/archives-patrimoine_3512/chute-du-mur-berlin-overture-anticipee-archives-diplomatiques_19850/index.html, telegram velvyslance v Moskvě Jean-Marie Mérillona pro Quai d'Orsay ze 4.12.1989.

ny fórum pro pokojné a politické řešení problémů mezi Východem a Západem. (...) Německé znovusjednocení se musí odehrát v širším evropském rámci...“⁶⁸

Taková vyjádření slyšel Kreml velice rád. Po evropském summitu 8. a 9. prosince 1989 sdělil ministr zahraničí Eduard Ševardnadze velvyslanci Mérillonovi, že sovětská vláda byla vcelku spokojena s jeho výsledky a se zmínkou v závěrečném komuniké o platných smlouvách a helsinském procesu. „Obojí je zcela zásadní pro udržení rovnováhy v Evropě,“ dodal Ševardnadze.⁶⁹

Návrh François Mitterranda z 31. prosince 1989 na vytvoření „evropské konfederace“ zahrnující Sovětský svaz byl další fází této strategie.⁷⁰ Když se 4. ledna sešel s Helmutem Kohlem v Latché, jeho venkovském sídle, vysvětlil mu, že jeho hlavní obavou je Gorbačovova obtížná domácí situace. Německý problém nemůže být vyřešen bez ohledu na tento problém, jinak Gorbačovovi hrozí svržení. Z toho plynul jeho návrh vytvořit konfederaci, tedy celoevropský bezpečnostní a politický rámec, který skloubí transformaci v Německu se sovětskou reformou. Mitterrand se nadále vyjadřoval vágně, bylo ale zjevné, že německé znovusjednocení by mělo podle něj přijít na pořad dne až po ustavení evropské konfederace, tedy (jak podotkl) „ne před koncem století“. Jeho hostitel podpořil plán evropské konfederace, avšak neopomněl poznamenat, jelikož dokonale rozpoznal Mitterrandovy postranní úmysly, že i když konfederace by byla dobrým řešením pro Evropu jako celek, neplatí to pro vztahy mezi oběma německými státy.⁷¹

Nesdílím obecně rozšířenou představu, že lednové setkání v Latché znamenalo uzavření dohody mezi Kohlem a Mitterrandem a že ukončilo jejich rozpory trvající od vyhlášení desetibodového plánu kancléře z 28. listopadu; Mitterrand i nadále hrál o čas a snažil se s pomocí Moskvy dostat Německo pod kontrolu. Není proto

Michail Gorbačov a François Mitterrand při podpisu sovětsko-francouzské smlouvy na zámku Rambouillet u Paříže 29. října 1990. Politické vize Evropy po studené válce obou státníků se nenaplnily, překotný vývoj se ubíral jiným směrem a již 3. října 1990 vyústil v německé znovusjednocení (repro z publikace Jeana Montalda François Mitterrand a 40 loupežníků... Praha, ETC Publishing 1996)

68 Citováno podle: ATTALI, J.: *Verbatim*, sv. 3, s. 363–365.

69 AN, 5AG4/EG 212-3, telegram velvyslance v Moskvě Jean-Marie Mérillona pro Quai d'Orsay ze 13.12.1989.

70 Viz BOZO, Frédéric: The Failure of a Grand Design: Mitterrand's European Confederation 1989–1991. In: *Contemporary European History*, roč. 17, č. 3 (srpen 2008), s. 391–412.

71 KÜSTERS, H. J. – HOFMANN, D. (ed.): *Deutsche Einheit*, s. 687–690 (viz pozn. 2).

překvapivé, že své hluboké uspokojení nad výsledky schůzky v Latché vyjádřila i Moskva.⁷²

Události se samozřejmě hrnuly velice rychle, a když Gorbačov podpořil 10. února německé znovusjednocení, stalo se pro Moskvu hlavní otázkou politické a vojenské postavení sjednocujícího se Německa. Sověti nechtěli, aby se Německo stalo součástí Severoatlantické aliance, namísto toho mělo být nějakým způsobem demilitarizováno pod dohledem mocností a závazně zapojeno do nového evropského systému kolektivní bezpečnosti. Toto stanovisko sdělil Eduard Ševardnadze Rolandu Dumasovi během jeho návštěvy Moskvy 30. března.⁷³ Někteří francouzští diplomaté si uvědomili, že takovéto řešení by zničilo západní spojenecký systém a nahradilo jej evropským bezpečnostním systémem pod sovětským vlivem. Sovětský svaz by tak dokázal „utéci hrobníkovi z lopaty“ a dosáhnout svého hlavního strategického cíle od Stalinovy smrti.⁷⁴

To nezabránilo Mitterrandovi, když se znovu sešel s Gorbačovem 26. května v Moskvě, aby opět přednesl svůj plán konfederace, přijal sovětský návrh institucionalizace Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě a navrhl, že Německo by mělo opustit NATO.⁷⁵ Není divu, že sovětská strana byla s výsledky návštěvy spokojena, i když během následujících týdnů Gorbačov při jednáních s Kohlem kancléři ve všem ustoupil, dokonce i v otázce pokračujícího plnohodnotného členství Německa v NATO.⁷⁶

Mitterrand svůj plán konfederace neodvrhl ihned. Zmiňoval se o něm v rozhovoru s prezidentem Václavem Havlem, když v září 1990 navštívil Prahu, zde si však vyslechl názor, že evropskou bezpečnost nelze vystavět na nových základech bez Spojených států... Nemůžeme ponechat bez povšimnutí, že tato francouzská verze „společného evropského domu“, zahrnující pomalé či částečné německé znovusjednocení, rozpuštění Severoatlantické aliance a vytlačení Spojených států na okraj Evropy, by přímo nahrávala Sovětskému svazu.

4) Nové prohloubení Evropského společenství

Archivy Elysejského paláce zároveň prozrazují, že François Mitterrand od samého počátku přemýšlel také o integraci Německa do prohlubujícího se Evropského společenství. Elisabeth Guigouová, Mitterrandova poradkyně pro evropské záležitosti, vložila do jeho desek vydání bulletinu *Agence internationale d'information pour la presse* z 29. září 1989. Tato publikace připomínala příběh evropského federalis-

72 Viz http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/ministere_817/archives--patrimoine_3512/chute-du-mur-berlin-overture-anticipee-archives-diplomatiques_19850/index.html, telegram velvyslance v Moskvě Jean-Marie Mérillona pro Quai d'Orsay z 6.1.1989.

73 Tamtéž, telegramy velvyslanectví v Moskvě pro Quai d'Orsay z 30.3.1990.

74 Tamtéž, zpráva vedoucího odboru strategických záležitostí ministerstva zahraničí Bertranda Dufourcq z 28.3.1990.

75 Viz ATTALI, J.: *Verbatim*, sv. 3, s. 495–501 a 508.

76 Viz http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/ministere_817/archives--patrimoine_3512/chute-du-mur-berlin-overture-anticipee-archives-diplomatiques_19850/index.html, telegram velvyslanectví v Moskvě pro Quai d'Orsay z 1.6.1990.

mu (tento příběh prezident dobře znal – v té době byl jedním z posledních dosud žijících účastníků federalistického kongresu v Haagu z roku 1948) a upozorňovala, že německý problém není možno oddělit od problému evropské jednoty a že konečným výsledkem nemusí být sjednocený německý stát. (Existují obvyklé důkazy, že Mitterrand dokument skutečně četl.)⁷⁷ Francouzský prezident se zjevně této myšlenky chopil. Helmutu Kohlovi 2. listopadu 1989 řekl, že „další budování Evropy přiblíží den, kdy bude moci být překonáno její rozdělení a Německo bude moci být znovusjednoceno“.⁷⁸ Při rozhovoru s Hans-Dietrichem Genscherem 30. listopadu se vyjádřil bez obalu: „Buď bude německé sjednocení následovat po sjednocení Evropy, nebo budete stát proti Trojdohodě (Francie, Velké Británie a Ruska) a skončí to válkou. Pokud se německé sjednocení odehraje po tom evropském, podpoříme vás.“⁷⁹

Tato myšlenková linie byla původně spíše v pozadí a koexistovala s nátlakovějšími a méně vstřícnými francouzskými strategiemi, které byly popsány výše. Stala se však prioritou v okamžiku, kdy se jasně ukázalo, že ke znovusjednocení dojde záhy a na základě Kohlových podmínek. Otázka byla rozřešena 15. března, dokonce ještě před volbami v NDR. Kohl s Mitterrandem měli navrhnout svým partnerům v Evropském společenství vytvoření evropské politické unie. Téhož dne se Élisabeth Guigouová setkala se dvěma Kohlovými poradci, Horstem Teltschickem a Joachimem Bitterlichem. Sdělili jí, že kancléř podpoří společnou francouzsko-německou iniciativu na nadcházejícím evropském summitu v Dublinu. Kohl věřil, že podobná iniciativa je nezbytná „jak pro překonání nedůvěry panující ohledně německého znovusjednocení, tak rovněž k tomu, aby se další probíhající projekt, hospodářská a monetární unie, stal pro Německo přijatelným“. Mitterrand připsal na okraj zprávy od Guigouové: „Pracujte s touto hypotézou.“⁸⁰ Tak tedy započala cesta k Maastrichtské smlouvě z roku 1992, která vytvořila Evropskou unii a euro. Jak Kohl (který se obával vzednutí německého nacionalismu), tak Mitterrand cítili, že je to jediná cesta vedoucí z krize, jíž procházel francouzsko-německý vztah v předešlých týdnech a měsících.

Závěrem

François Mitterrand určitě nebyl v letech 1989 a 1990 žádným prorokem, ale proroků bylo tehdy opravdu málo. Rady, které dostával od většiny svých podržiených v Elysejském paláci či z Quai d'Orsay, nebyly nejkvalitnější. Dokázal se však do jisté míry přizpůsobit, rychleji než Margaret Thatcherová. Již po nástupu Gorbačova k moci v roce 1985 si uvědomil, že se poměry ve východní Evropě změní, i když rychlost této změny byla nakonec mnohem větší, než původně očekával. Uvědomil

⁷⁷ AN, 5AG4/EG 212-3.

⁷⁸ Citováno podle: KÜSTERS, H. J. – HOFMANN, D. (ed.): *Deutsche Einheit*, s. 473 (viz pozn. 2).

⁷⁹ Viz ATTALI, J.: *Verbatim*, sv. 3, s. 354.

⁸⁰ AN, 5AG4/EG 214.

si rovněž, že pohodlná francouzská politika „dvojí bezpečnosti“ z časů studené války je příliš statická. Nejdříve se vrátil k de Gaullově koncepci řešení německého problému, v níž přijatelnou alternativu okamžitého sjednocení představovala volná německá konfederace v rámci nového systému evropské bezpečnosti ovládaného Paříží a Moskvou.

Když si Mitterrand uvědomil, že gaullistické řešení nebude možno uskutečnit, protože se Gorbačov (v rozporu s jeho očekáváním) rozhodl akceptovat znovusjednocení (pouze velvyslanec v Moskvě Jean-Marie Mérillon, který měl na zřeteli velice spletitou historii sovětské politiky vůči Německu po roce 1945, nevyklučoval tuto hypotézu), přišel s nástrojem, o němž uvažoval od samého počátku – s novým prohloubením Evropského společenství, jež by umožnilo sousedním zemím zmírnit možné nebezpečí plynoucí z německého znovusjednocení. Zapravdu tak nakonec dostal Robert Schuman, který již v roce 1952 pokládal toto řešení za jediný možný způsob, jak ukončit rozdělení Německa a Evropy, neboť poskytne Sovětskému svazu jedinou bezpečnostní záruku, kterou mu Západ mohl dát – Německo pevně připoutané k demokratickému Západu. François Mitterrand si však pravděpodobně říkal, že pokud byly roky 1989 a 1990 „skrytým požehnáním“, jak jsem zmiňoval dříve, pak bylo toto požehnání skryto vskutku velmi hluboko.